

степен, в.) највиши, јужноалпијски степен. Као нарочито погодне пределе за овакве упоредне студије сматрам високе карстне површи Високе Проклетије, кучки плато (са Комовима), масив Прења, и плато испод Триглава. Ова четири предела имају исти морфолошки, а већим делом и климатски карактер, разлике су према томе људског порекла.

Ако у овом целом пределу претпоставимо један првобитни, јединствени катунски тип, тај би морао бити илирски, па доцније да су га узели Келти и Славени и даље га развијали. То би било у сагласности са горњом тезом о три степена у развоју катунског. Веће тешкоће нам причињава романски утицај. Његови трагови су јасно очувани у славенским јужноисточним Алпима, — источноталијански Алпи се, међутим, у станарењу не разликују много од славенског. Обоје, изгледа, да су продукт заједничког развоја. Апенин на против стоји на много нижем степену, делом на истом степену, као у северној Албанији и околним пределима. Питање о првобитном, јединственом катунском типу с обе стране Јадранског Мора моћи ће се решити упоредним студијама о станарењу у Албанији, и у средњој и јужној Италији.

ЗБИЈАЊЕ КУЋА И УШОРАВАЊЕ СЕЛА ПОД КНЕЗОМ МИЛОШЕМ

од Тих. Р. ЂОРЂЕВИЋА

У чланку „Економија и еволуција насеља“¹ рекао сам да је процес развијања и напредовања салашких насеља у Србији био гдешто обустављан и наредбама. Овде хоћу да прикажем рад на спречавању развоја салашких насеља за време прве владе Кнеза Милоша, и да изнесем узрок због кога су наредбе о збијању кућа и о ушоравању села, које је Кнез Милош врло ревностно издавао, обустављене.

У поменутом сам чланку рекао, како су се у Источној Србији из економских разлога (претежно сточарске економије) издвајале из села поједине куће засебно, ван села, и образовале салаше и котуне. Овде помињем да су и дошљаци у читавој Србији у почетку XIX века, а сигурно и раније,

¹ Гласник Српског Географског Друштва, година I, св. I, стр. 40

градили куће раздалеко један од другог, те су насеља захватала велике просторе. Тако се село Равње у Мачви, чији су становници били досељеници: Крајишници, Јадрани, Прекодринци и Сремци, протезало на врло широкој територији. У извештају о томе од 27. јануара 1836. г. № 219. вели се, да се сељаци тога села „пружају на све стране и толико места заузимају с колибама својим под грмовима у шуми као сваки скорашњи насељеници“.¹

Због издвајања из села и због насељавања раздалеко села су у Србији почетком XIX века била највећим делом разбијена. Белешке о селима онога времена то потпуно утврђују. „По равним мјестима, вели Вук С. Караџић, особито по Нахији Пожаревачкој и по Мачви, куће су по селима доста у близу; али су по брдима тако раздалеко, да је њекоје село од четрдесет кућа веће од Беча: докле гођ допире сеоска земља, дотле су и куће растркане; тако човјек може имати ближјега комшију из другог села него из свога.“² Села од Шанца до Уба била су 1827. г. нека поред пута, а нека по даље од пута, но сва су била „више налик нашим (пречанским) салашима него селима: куће стоје без реда, једна од друге удаљена мањим или већим растојањем, које шљивак, воћњак, њива или шума причињава“.³ Села између Ужица и Крагујевца нису била у групи, већ су „поједини салашаи растурени по ивицама долина“, а у Добрињској су Долини „кућерци разбацани у великом одстојању један од другог“.⁴ Између Млаве и Пека села су „скуп раштрканих колиба најсиромашнијег изгледа“. У Крушевици (данашњем Кучеву) „колибе леже раштркане дуж десне ивице Пека, преко пута утока Кучајнског Потока“. У Голупцу су колибе раштркане на све стране“.⁵ 1834. г. свако село у Србији „заузима велики простор земље, пошто су куће растркане у великом размаку којекуда по шумама и баштама, тако да једно село понекад заузима једну или две квадратне миље“.⁶ 1836. г.

¹ Државна Архива, Нахија Шабачка 1836. године.

² Даница за 1827, стр. 99—100.

³ Ђорђе Магарашевић, Путовање по Србији 1827. г. стр. 26.

⁴ Ото Дубислав пл. Пирх, Путовање по Србији у г. 1829. (српски превод, стр. 154, 155.

⁵ Ibidem 78, 79, 87.

⁶ Ст. Новаковић, Србија у години 1834. Писма гроф Боа-ле Конта. (Споменик XXIV, стр. 24.)

у Срезу Подунавском и Јасеничком по селима су биле „кућа од куће по по сата удаљене“.¹ У доба Кнеза Милоша „свака је породица градила себи колибу у шуми, по планинама. далеко од главних путова и путања... Колибе су биле на одстојању од два до три пушкомета. Село једно од стотину колиба запремало је на тај начин површину већу од једне миље простора и једино по прокрченоме земљишту могло се је запазити, у сред ових великих шума, да је човек у неком насељеном месту“.² Село Горњане у Поречу имало је 1821. г. 150 пореских глава, али право село није имало више од 60 кућа „остали пак пребивају по потоцима и салашима“, и кад би се у ово село ишло ради скупљања данка, морало се у њему остати по два три дана више „очекујући на оне са салаша докле дођу“.³ 1836. г. неколико кућа у Мајуру код Шапца било је заузело толико простора „што би за 200 кућа доста било, а то све због тога, што су растркане по Китогу, и где је ко хтео крчио је себи баштине“.⁴ За Србију у доба Кнеза Милоша могло би се навести још оваквих примера, но и ови су довољни да покажу, како су изгледала тадашња села.

Овакво стање села дало је повода да се још за време турске управе јаве наредбе о збијању кућа. Рипањски је спахија саселио све засеоке око Рипња у Рипањ.⁵ Под Кнезом Милошем јавља се врло рано наредба којом се бесконачно ширење села обуставља. Још 30. априла 1820. г. помиње се једна „општа заповест“ — „да се сваки у село из шуме дигне“.⁶ Сем помена, о овој заповести не знамо ништа више. Исто тако не зна се ништа ни да ли је било још које такве наредбе до 1830. г. Те пак године под 15. априлом № 341. пише из Шапца Јеврем Обреновић Кнезу Милошу, да је позвао у Шапцу „скупштину од Нахије Шабачке.. За шорење препоручио сам им да таки у шор излазе“. Ова наредба није била у вољи на-

¹ Сретен Л. П(оповић), Путовање по Новој Србији, стр. 206.

² Др. Бартол. Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (српски превод), стр. 8

³ Држ. Арх. Н. Крајинска, писмо Димитр. Радовића и Стеф. Стефановића од 30. маја 1821. г.

⁴ Држ. Арх. Н. Шабачка, писмо Лазара Теодоровића Кнезу Милошу од 10. априла 1836, № 931.

⁵ М. Ђ. Милићевић, Из својих успомена (Годишњица Н. Чупића XIV страна 68).

⁶ Држ. Арх., Јеврем Обреновић 1820. г.

роду, те је њезино извршење одуговлачио.¹ 22. априла исте године № 366. опет пише Јеврем Обреновић Кнезу Милошу: „Од шорења пак није се престајало, а сад пак опет сам им [наредбу] поштрио, да неотложно у шорове излазе. Само неће моћи за ово време: Чокешина, Петковица и Бела Река, будући су баш под Цером у брду“.² 20. октобра 1835. г. шаље Лазар Теодоровић Кнезу Милошу „план од Љешнице на благоусмотреније... по ком ако би Ваше Сијателство благоволило одобрити да се Љешница ушори“.³ Кроз целу 1835. г. било је врло ревносно старање о ушоравању Подриња, тако да је на крају те године већ готово цела Мачва била ушорена. „Између свију села што имаде у Мачви остало је село Равањ на Сави лежаће још неушорено“, пише Кнезу Милошу Лазар Теодоровић 27. јануара 1836. г. № 219.⁴ Старање о збијању кућа по селима наставља се и у 1836. години. 17. априла те године № 1395. наређује Кнез Милош Исправништву Окружија Београдског „да људима из старих својих села исељавати се забрани и да већ изсељене на стара своја места из шума врати“.⁵ Најинтензивнији је пак рад на збијању кућа и ушоравању села био 1837. г. 8. марта те године издао је Кнез Милош у Жабарима Указ упућен Савету, у коме се вели: „Путовавши данас од Крагујевца догде приметили смо, да народ много сам себи шкоди тим, што села нису ушорена и у једно збијена, већ цео атар једног села заузели су људи истог села кућама и зградама својима, тако да нити имају као што треба љива ни ливада, нити испуст ни шуме, већ испречали су једни другима просторе на велику штету обштествену и посебну. За уклонити препјаствија ова ко умноженију благостанија народног, сходно разговору који смо имали са Саветом у предмету истом, нашли смо за добро решити да се села у једно збијају и ушоравају и већ смо издали налог комисији изићи имајућој у Лепеницу, да села Чумиће, Жабаре и Трнову ушори.“ За тим препоручује Савету „да циркулира по целој отечеству нашем, да власти и старешине толкују народу штету произлазећу отуда, што су села

¹ Ibidem 1830. г.

² Ibidem.

³ Држ. Арх., Нах. Шабачка 1835.

⁴ Ibidem 1836.

⁵ Гласник Срп. Геогр. Друштва I, 1, 41.

растркана и ползу која произилази од ушоренија села и збијања кућа у једно, па да свим силама постарају се, како старешине тако и кметови мало по мало села у једно збијати и ушоравати“.¹ На основу овога Указа издао је Савет 11. марта 1837. г. № 646. А. наредбу „свима исправничествима и свима војним командантима“, у којој се парафразира Кнежев Указ и препоручује „да се наредба посредством среских старешина и кметова обнародује с толкованијем, да се народу штета чини, што су села растркана и да му полза произилази од ушоренија села“. Интересантно је што је Савет препоручио да се при тумачењу нагласи „да је прошло време кад смо се морали по шумама и потоцима крити, да ми сада под мудрим владенијем Његове Светлости Књаза и Господара нашег од сваког насиља и обеспокојенија ослобођени, немамо нужде то чинити“. О економском се разлогу ни код Кнеза у Указу, ни код Савета у наредби, ни речи не помиње. Колико је пак разлог за растурање села због турских зулума био од спореднога значаја најбоље се види по томе, што је растурање настављено и под Кнезом Милошем, и то не по навици, већ просто из економске нужности. Даље Савет препоручује да се при толковању народу истакне, како „се сви народи по просвештеним земљама у села збијају“ и да се народу „избије сумња из главе, да ово неће за њега добро и полезно бити“ и да је „гриота и посумњати о ползи ове уредбе... јер Господар наш, који је толико добра Србима учинио, неће их заиста упућивати на оно, што не би добро и полезно за њих било.“²

Кнез Милош, са своје стране, био је у погледу збијања и ушоривања села врло категоричан. Издајући 8. марта 1837. г. № 809. наредбу војном команданту Арси Андрејевићу да одмах 9. марта са Ђурђевцем и потполковником Милутином отидне и ушори Чумиће, Трnavу и Жабаре, он им препоручује и згодна места за ушоривање, „да се људи по шумама не растркавају“, па додаје: „Ушореније ово почињемо са ова три села, ког дела израђеније препоручујемо вама тројици и то под једним од ова два условија: или да их ушорите или села попалите, па макар сва три погинули; а кад се ова три села ушоре, она ће сама после ушорити и Лепеницу и Јасе-

¹ Зборник закона и уредаба књ. 30, стр. 175.

² Држ. Архива, Држ. Савет 1836.

ницу“.¹ Исто је тако оштар и у наредби старешини Среза Јасеничког од истог датума под № 812. у којој му казује о наредби за она три села у Лепеници, „а то исто решили смо за Орашац и Врбицу у Јасеници, и тим селима желимо учинити почетак ушоренија целе Лепенице и Јасенице, које намеравамо све постепено у дејствије привести“, а за тим му препоручује, „да одмах по пријатију писма овог изађе међу Орашане и Врбичане и протолковавши им га... поздравите их, да се ми надамо од њих, да ће они своју ползу лако увидети и одмах ко испуњенију препоруке ове наше приступити“, најзад изјављује, да од ове наредбе никако неће одступити и „да је боље за њих одмах приступити добром вољом ко испуњенију препоруке ове, неже ли са стидом, а може бити и штетом својом доцније принуђени бити исти овај налог извршити“.²

Указ Кнеза Милоша и наредба Савета нису свуда подједнако примљени. Из извештаја се види, да су понајвише примљени понизно и са благодарношћу Кнезу на старању око народнога добра. Но ово не треба никога да заведе. Под Кнезом Милошем се није смело протестовати противу наредба, и на све се, што је од њега долазило, само понизно и са благодарношћу одговарало. Равни крајеви, којима је ишао на руку у збијању села облик земљишта и у којима је земљорадња већ у велико била развијена, могли су се како тако прилагодити наредбама. Планински пак крајеви, како се из извештаја види, били су, само привидно и из страха, задовољни, и своје су незадовољство, не смејући другојаче, изражавали одлагањем извршења наредба, или су се гдешто чак одважавали да изјаве немогућност њеног извршења. Тако 23. априла 1837. г. пише из Чачка Јован Обреновић Кнезу Милошу, да је из рапорта Исправничества Окружија Ужичког видео „да се сви људи Среза Рачанског предписанију Управителног Савета од 11. марта т. г. № 646. А. касателно ушоривања и у једно збијања села не повинују“, а 27 априла № 1217. јавља Савет Кнезу Милошу, да је извештен од Исправничества Окружија Ужичког „да је народ Среза Рачанског саслушавши височајшу наредбу Ваше Светлости у смотренију ушоренија и сабијања села изјаснио се, да он није кадар ви-

¹ Држ. Арх. Н. Крагујевачка 1837.

² Ibidem.

³ Држ. Арх. Н. Ужичка 1837.

сочајшу ову заповест због неудобног местоположенија, врлети и велике своје сиротиње у дејство привести“.¹ 30. априла 1837. г. № 374. пише из Лознице Исправничество Окружија Подринског Кнезу Милошу, да га је старешина Среза Азбуковичког известио „у смотренију шорења села и збијања кућа у једно“, „да народ онога среза на то никако не пристаје и да му је са свим противно одговорио кад је Указ прочитао, да не сме ни описати, и к тому кад је зачео толковати Указ, да га није хтео ни слушати народ“.² По извештају пак Јованче Спасића полковника и команданта подринског од 4. маја 1837. г. № 582. Азбуковичани моле, кад друкчије не може бити, да би Кнез благоволео „у толико милост указати им, да се у мање састављају“.³ У Окружју Чачанском, где је народ привидно радосно примио наредбу о ушоравању села и збијању кућа,⁴ немогућности су биле такве, да је Кнез Милош 29. априла 1837. г. № 1421 морао обуставити свој Указ „оставивши свако село на своје дојакошњем месту“. „Ми смо ради, вели он, држати Скупштину и из Скупштине ове издати у народ једнаку и постојећу наредбу и сврху овога предмета“.⁵

За Спасов-дан те године сазвао је Кнез Милош Скупштину, на коју је позвао све архијереје, од сваког окружија по два свештена лица, све војне команданте, од сваког исправничества по једног члана и то старијег, све среске старешине, осим оних који су морали остати по кордонима због граничне сигурности, од народа двеста и шеснаест кметова, и по два кмета из сваког места у коме је Исправничество и „све свињарске трговце Отечества“. У „слову“ којим је отворио Скупштину после добродошлице и увода изнео је тачке, којима је Скупштина имала да се бави. Прва тачка тицала се ушоравања села и збијања кућа.

„Невоља је наш народ, вели Кнез Милош, принуђавала, те се морао по шумама, гудурама и врлетима крити, и којекуд куће себи градити, — куће које су тако слабе биле, као што је слаба надежда била, да ће се бедни и онде си-

¹ Ibidem.

² Држ. Арх., Н. Подринска 1837.

³ Ibidem.

⁴ Извештај Исправничества Окружија Чачанског од 2. априла 1837. Држ. Арх. Н. Чачанска 1837.

⁵ Држ. Арх., Н. Чачанска 1837.

гурно и на дуже време станити моћи. — Како се невоља ова од двадесет година овамо умањавати и ишчезавати почела народ се наш умножавао, осигуравао и боље стањавати почео обogaћавајући себе разнима добрима земним. Но што се он већма умножавао и распрострањавао, то је све већу штету себи чинио, разштркан будући кућама и земљама својима. Толике се шуме утаманише, које да би се земље окрчиле, које да би се толике зграде поударале. Толика земља безполезна под силним зградама лежи! Испуста за стоку нестале са свим, јербо људи позаграђиваше све. Тим пак утамани се стока, јер мора се утаманити, почем нестале за пашу места. Куће остадоше на далеко због чега нит сосед са соседом састати се ни поразговарати, нит један другому што помоћи може. А како ће и власти наредбе, које од началства свог добивају, народу саобштавати и како ће заповести објављивати? — Ето стање у ком се народ налази из узрока што куће нису у једно збијене, већ разбачене на толика удаленија! „Бринући се о благу народном ја сам пролетос Указ издао, којим протолковавши штету произлазећу отуда што су куће разштркане и ползу која би произашла кад би се куће у једно сабиле, препоручио сам да се куће у једно сбију, и где то местоположеније допушта ушоравају, да таковим начином свако село своје потесе и своје испусте получи, да се шуме заштеде и да се стока обдржи и умножи.

Исти Указ понављам и сад у собранију.“¹

По одговору Скупштине, који је Совет 30. маја 1837. г. спровео Кнезу Милошу, рекло би се да је Скупштина била вољна да усвоји Кнежево гледиште на ушоравање села и збијање кућа. „О збијању кућа по селима и где се може истих ушоренију... ми ћемо слушати онако, као што ваља синови отца, поданици владатеља свога да слушају“, вели се у скупштинском одговору.² Међу тим од свега не би ништа. Из извештаја тадашњег енглеског конзула у Србији Хоџеса, који је послао из Београда 11 јуна (по нашем) својој влади сазнајемо да Скупштина није изашла на сусрет предлогу Кнеза Милоша у збијању и ушоравању села. Она је очекивала да се пред њу изнесе на решавање закон о сигурности личности и имања, за који је већ доста пута изјављивана Кнезу жеља

¹ Новине Србске 1837, бр. 24, стр. 185—186.

² Новине Србске 1837, стр. 194.

од стране народне. И кад је у место тога изнесено питање о сређивању и ушоравању села, Скупштина га одбаца.¹

После овога издаване су противу растурања села само појединачне забране, али озбиљног покрета није било. „За владе Кнеза Милоша, вели Вук С. Караџић 1852. године, брат његов Јефрем нагонио је Мачване, особито по селима око путова, да граде куће у ред, а то се по том почињало и у Шумадији, али сад о том већ не мисли нико више.“²

ШИРЕЊЕ АРНАУТА У СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

од Р. Т. Николића

Ширење Арнаута у Српске Земље било је на свој линији између Проклетија и Јабланице према И. Негде је било јаче, негде слабије. У извесним правцима Арнаути су отишли и расули се далеко према И. и СИ. а продирање на широј линији ишло је поступно. То је зависило од различитих околности, особито теренских, а било је и других утицаја; нарочито у наглom ширењу њихову према Србији.

Већ у првим данима свога надирања Арнаути су захва- тили области на додирној линији српског и арбанашког елемента у сливу Дрима. Познате су судбоносне године у другој половини XVII века (1688—1690)³ када су заузели крајње западне српске крајеве: Дукађин (почетком XVII века), Метохију, Подриму, Опоље, Гору, Љуму, дебарске области. Зна се и судбина српског елемента у тим крајевима, који је услед силних зулума највећим делом преврнуо вером и махом се поарнаутио, једним делом избегао, а нешто местимице заостало.

Из тих крајева су избегли Срби, који се нису хтели потурчити и у опште сносити зулуме. Сни чине нарочиту миграцију, која се запажа у западнијим српским крајевима. Таквих досељеника има већ у првим блиским областима на И. У Горњој Реци има их из блиске шарске области Горе. Близу

¹ Ч. Мијатовић, Један конзулски извештај о Србији 1837. (Споменик XVII, 44).

² Вук. С. Караџић, Српски Рјечник, код речи село.

³ Јов. Н. Томић. О Арнаутима у Старој Србији и Санцаку. Београд 1913. с. 40—42, 71.